

TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU'NUN KABULÜ

Konu: Tevhid-i Tedrisat Kanunu' nun Kabulü

Konuşmacılar: Prof. Dr. Halil İbrahim Ülker; Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekanı

Assoc. Prof. Dr. Hasan Önder; Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Assist. Prof. Dr. Reşat Öztürk; Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi

Dr. Niyazi Altunya

Yer: Atılım Üniversitesi Seyhan Cengiz Konferans Salonu

Tarih: 03.03.2009

Prof. Dr. Halil İbrahim Ülker: Tevhid-i Tedrisat nedir, hangi sosyal, kültürel, siyasi koşullar ortaya çıktı; sonuçları itibariyle bilgi yönünden neleri ortaya koyduk? Bunları hocalarımız tartışacaklar. Osmanlı İmparatorluğu siyasi tarihinin sosyal yapısının bölgesel görüntüsünün ürünü göstergesi nedir? Osmanlı Carlos çarı Pasarofça Anlaşması'na kadar her şeyi iyi getiriyordu. Burada patoloji yapmaya başlıyor. Neden? Geçenlerde hocamız benden sonra söz aldı ve iştahla eleştirdi. Dedi ki: İdari Reformlar II. Mahmut'ta, III. Selim'de de vardı. Sağ olsun ama bir şeyi atladi. Orada dışarıdan, DPT'den uzmanlar yabancılar da vardı. Ben düzeltmedim sonra 1 ay sonra karşılaştık veya 2 ay sonra dedim ki kulağına; hocam ilk toprak kaybettiğimiz anlaşmalardır onlar. O nedenle artık idari reformlar olmazsa olmaz hale gelmişlerdir. Şimdi bildiğiniz diğer çarpıcı yenilik Tanzimat onunla da ilgili, aşağı yukarı 100 yıllık 150 yıllık bir hikaye, batılılaştırıldık mı, devşirildik mi gerçekten bir idari reform muydu, iki taraflı tartışılabilir. Ancak Tanzimat getirdiği yenilikleri eski kurumların yerine değil, yanına kurdu. Bu ne demek? Tanzimatla beraber bizim toplumda ikili formasyon oluştu yani yeni geleneksel kurumlar, bir de Avrupa'da bitirmiş özenilen yeni kurumlar, bu yargıda, eğitimde birçok alanda böyleydi. O nedenle Tanzimat'tan beri süren bir ikilik Osmanlı'dan Cumhuriyete devrediliyordu. Aslında yeni bir ulusal üniter devlet kurma çabasıyla Atatürk ve arkadaşları bu Misak-i Milli dediğimiz hadiseyi üç ayak üzerine oturtmaya çalıştılar. Birincisi: Maarif konusunda eğitim konusunda Tevhid-i Tedrisat; demokratik, laik, ulusal ve Türkçe bir eğitim sistemini kurma, ikincisi ekonomik düzeyde yapılar. Bu ulus devletinin ikinci ayağı ekonomik düzeyde kurulan Sai Misâk-i Milli yani ekonomideki ulusallık yani emperyalizme karşı ulusal ekonomi neydi bu kamunun öncülüğünde sanayileşme ve hızlı kalkınma politikası. Daha sonraki yıllarda ne geldiyse başımıza bundan geldi. Üçüncüsü yargıda ulusal ve bağımsız bir yargı oluşturmak tabii bütün bunlar laik ulusal üniter bir devlet oluşturmak için gerekli üç koşul idi. Eğitimin bireysel, toplumsal birçok hedefi var bunlardan bir tanesi de siyasal. Yani iyi tüketici yetiştirmek, iyi üretim, bir de eğitimde toplum kendini yeniden üretir. Selahattin Ertürk diye bir hocamız vardı rahmetli oldu. Şunu derdi; özellikle temel eğitim vatandaşı yetiştirme fabrikalarıdır. Yani size Türkçe Tarih, Türkçe Dil Anadolu Coğrafyası, Türk Kültürü vs vererek ulusal öğelerin temel eğitimde daha fazla olması gerekir. Ne yapıyor ortak duygu düşünce amaç birliğini yaratmaya çalışıyor. Yani bir tür sosyalizasyon ama programlar olabildiğince onu bir ulusal kültür ulus yaratma çerçevesinde vermeye çalışıyor. Tabii ki eğitimin bu vatandaş yetiştirme duygu düşünce amaç birliği oluşturma çabaları çok önemli, fakat zaman içerisinde bunun törpilendiğini sağdan soldan ısırdığı gedildiği ve buna ilişkin gayretlerin olduğu görüyoruz. Dolayısıyla eğitimdeki bu birlik beraberlik; tevhid birlik, tedrisat da eğitim. Bu eğitimdeki birlik zamanla kasten veya farkında olmaksızın zorlanmaya bozulmaya çalışıldı?

Assist. Prof. Dr. Reşat Öztürk: Bugün çok önemli bir gün bizim siyasi tarihimiz açısından Tevhid-i Tedrisat Kanunu' nun 85. yılı biz buna Devrim Kanunları diyoruz yani ülkemizi Türkiye Cumhuriyeti yapma bilincini aşıl原因 bir yasanın kabul edildiğinin 85. yılı. Cumhuriyet ilan edildikten hemen bir yıl sonra 3 Mart 1924 tarihinde bugün onun yıl dönümü çok önemli bir atılım yapılıyor. Nedir bu? Artık biz klasik doğu toplumu olmaktan çıkıp çağdaş batı toplumu olacağız. Daha doğrusu çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkacağız ilkesiyle yola çıkıyoruz. Aynı gün hilâfet kaldırılmış zaten Vahdettin yurtdışına çıkınca artık halifelik makamı devletin üst düzeyinde bulunan padişahın gözetim ve denetiminde olan bir yetki olmaktan çıkar Meclisin eline geçer ve Meclis artık halifeyi memur olarak nitelendirir. Bu çok önemli bir kanundur. Bunu da bu halifeliği de 3 Mart 1924 tarihinde kaldırdılar. Nedir bunun anlamı? Devletin yönetimi ve işleminde dinsel buyruklar değil, akıl ve mantık öne çıkacak bu çağdaşlaşmanın vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Aynı gün Şeriye ve Efkaf Nezareti kaldırılır. Yani laikleşme açısından önemli bir adım atılır. Laikleşme bir takım çevrelerin ifade edildiği gibi dinsizlik değildir. Nedir laikleşme? Aklın ve bilimin öne çıkartılması çağdaş eğitim tekniklerini hayata uyarlanabilmesi için denetime bir vizyon kazandırmaktır. Aynı gün din eğitiminin devlet gözetim ve denetiminde yapılabilmesi için Diyanet İşleri Daire Başkanlığı ve Vâkıflar Genel Müdürlüğü kurulur. Bir de gençler Tevhid-i Tedrisat Kanunu. Yani bütün eğitim kurumları doğrudan doğruya Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanır ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetiminde eğitimin yapılabileceği ifade edilir. 1924 yılında Mustafa Kemal Samsun'da öğretmenlere yapmış olduğu bir konuşmada şunları diyor, bu çok önemli bir ilke: Eğitim bir milleti ya özgür bağımsız şanlı yüksek bir toplum haline getirir ya da bir milleti esaret ve yoksulluğa sürükler. Eğer biz bugün fukaralık içerisinde isek açmazlar içerisinde isek Tevhid-i Tedrisat Kanununu iyi algılayıp Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun öngördüğü oranda bir eğitim politikası belirleyemediğimizden bunlar oluştu. Mustafa Kemal ulusal bütünlüğü eğitimle özdeş hale getirmiştir. Yani hiçbir zaman eğitilmeyen bir toplumun özgür ve bağımsız olamayacağı anlayışıdır. Çünkü Mustafa Kemal Türk gençliğine akıl ve bilimi rehber olarak vermiştir. Ben size kalıplaşmış hiçbir kural hiçbir ayet bırakmıyorum. Ben size manevi miras olarak akli ve bilimi bırakıyorum. Eğer siz aklın ve bilimin yolunda yürüyorsanız. Siz benim manevî mirasçılarımsınız, diyor. Sakarya Meydan Muharebesinin hazırlıklarının yapıldığı günlerde Polatlı' da top sesleri atılırken Ankara'nın yüreği ağzında Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri Ankara' da Öğretmenler Kongresini toplamış. Yani Ankara'nın işgal edilmesi tehlikesi var. Ankara'nın varsıl insanları Kayseri'ye kaçıyor. Ama Mustafa Kemal ulusun siyasi bağımsızlığı yanında kültürel bağımsızlığını öne çıkartmanın da çok önemli olduğunu düşünüyor ve Ankara'da Öğretmenler Kongresini açılış konuşmasını yaptıktan sonra cepheye gidiyor. Yani sahip olduğumuz herşeyi o yüce değere borçluyuz. Peki, böyle bir çağdaşlık ruhunu bize aşıl原因 isteyen Atatürk' e kadar ülkede eğitim anlayışı nasıl? Osmanlı'da eğer bugünkü sistemle eğitim kavramına bakacak olursak Sıbyan Mektepleri var. Bunların adı bugünkü ilkokul. Kız çocuklarının böyle okula gitme gibi bir ilkesi alışkanlığı yok. Atatürk'ün 1930'lu yıllara değin anlayışına kadar kız çocukları tabiri eksik etek, saçları uzun, akli kısa, alınıp satılır bir metaydı. Osmanlı' da erkek çocuklar mahalle camisi ya da mescidinin yanında hayırseverlerin yaptığı özel vâkıflar tarafından oluşturulan ilkokullarda okutuluyordu. Bunlara Sıbyan Mektepleri adı veriliyor. Bunlara Darül Sıbyan yani Sıbyan Kapısı Muâllimhane, Mektephane Dâru'l-İlim, Dâru'ttalim gibi adlar da verilebiliyor. Bu okulların belirli bir yönetmeliği öğretim programları ne yazık ki yok. Yani bugünkü anlayışla saldırm çayıra Mevlam kayıra.

Genel ders verecek muallim ya da hoca efendi ne biliyorsa ne aktarabiliyorsa sadece onları çocuklar öğrenebiliyor. Öğretmenler az çok medrese öğretimi görmüş çoğu zaman okulun çevresinde bulunan cami ya da mescidin aynı zamanda imamlığını da yapıyor. Peki, bu çocuklar 4–5 yaşlarında bu okula başlıyorlar. Amin Alayları adı verilen törenlerle okula gidiyorlar. Hepiniz bilirsiniz ilkokulda size öğretildi. Mustafa Kemal de Zübeyde Annenin istemi üzerine bu Amin Alayıyla ilkokula başlamış idi. Bu okulların amacı yani bu Sıbyan mekteplerinin amacı insanlara Kurân-ı Kerimi öğretmektir. Kurân-ı Kerimi nasıl öğrenecek? Sadece hafızlayacak tekrar edecek başka bir anlamı yok. Temel dinsel bilgileri öğrenecek dört işlev ve de yazmayı öğrenecek. Osmanlıca okuyan bir adam Osmanlıca yazma yeteneğine de sahiptir diye düşünmeyin. Osmanlıca okumak başka yazmak başka her okuyazar Osmanlıca mektup yazabilecek dilekçe yazabilecek konuma geliyor anlamını bundan çıkartmayın, çünkü kalıp bir yazı. Bu arada saray ve orduda eğitim kurumları da oluşturulmuş Osmanlı döneminde devlet hizmeti için yani devlete bürokrat yetiştirebilmek amacıyla görgülü adam yetiştirebilmek amacıyla bu türlü okullar İstanbul’ da sarayın civarında açılıyor bunlara Enderun Hümayun adı veriliyor. Enderun’un amacı hükümeti padişahın yakın mahiyetini oluşturarak kişileri yetiştirebilmek, Enderun’da eğitime seçilecek olanlar iç oğlanlar acemi oğlanlar arasından seçiliyordu. Sarayın hizmetini görmek üzere eğitilen Enderun öğrencilerinin başarılı olanları Seferli Koğuşuna geçirilirdi. Geçemeyenler Sipahi ya da Silah Bölümü adı verilen bölüme geçenlerdi. Bunlar 7–8 yıllık bir eğitim sürecinden geçmek durumundaydılar. Osmanlı’da peki yüksek öğretim yok muydu? Vardı. Peki, yüksek öğretim kurumları örneğini nereden almışlardı? Bağdat’ta Nizam-ül Mülk tarafından oluşturulan Nizamiye adlı medreseler Osmanlı’da 1065 yılında adeta yüksek öğretimin temelini oluşturuyor. Medresedeki eğitimin dili önceleri Arapça, daha sonra bu Türkçeleştiriliyor. Tabii Osmanlıca olarak Türkçeleştiriliyor, Osmanlıca, Arapça Farsça, Türkçe’den oluşan karma bir dil. Bu medreseler İbtidai Hariç hareketi, ilköğretimin tamamlayıcısı niteliğinde bir eğitim kurumu, İptidai Dahil ortaöğretim kurumu niteliğinde bir eğitim kurumu. Musile-i Sahn, Musile-i Süleymaniye bunlar lise düzeyinde eğitim öğretim veriyorlar. Sahn-ı Seman edebiyat ilâhiyat hukuk alanında eğitim yapılan yerler Sahn-ı Süleymaniye tıp matematik tabiat dallarında eğitim öğretim veriliyor. Dâr-ul Hadis İslâmi ilimler konusunda öğrencilere bilgiler verilir. Medreselerde genelde camilerin civarında inşaa ediliyor. Öğrenciler medreselerin yanındaki imalathaneler de yatıp kalkıyorlar. Müderrislerinin çevresinde diz çökerek müderrislerini dinlemek zorunda kalıyorlar. Yani Osmanlı’ da öğretim dinsel yapılarla özdeş hale getirilmiş. Öğretim dini bilgilerden kesinlikle ayrılmıyor. Niye? Biz öbür dünya için adam yetiştiriyoruz. Peki, bu dünya için adam yetiştirme, biz onu pek de Osmanlı döneminde düşünmüyoruz. Batılı eğitim kurumlarını 1934’ te Hendesehane adlı okul açarak ilk defa bizim eğitim tarihimize katıyoruz. Bu okul askeri ve sivil mühendis okullarının çekirdeğini oluşturan pozitif bilimlerin okutulduğu ilk eğitim kurumları olarak karşımıza çıkıyor. Fakat daha sonra Yeniçerilerden korkularak bu okul kapatılıyor. 1776’da Tersanede Mühendishane adıyla yeni bir Hendesehane kuruluyor. 1793’te Kara Mühendishanesi açılıyor. Enderun’dan seçilen seçkin öğrencilerin eğitim gördükleri Mühendishane-i Sultani adını bunlar alıyor. 1824’ de Tıphane-i Amire 1934’de Mektebi Tıbbiye adıyla çağın gereklerine uygun okulların açılması konusunda bir takım çabalar var. II. Mahmut dönemine kadar eğitim işleri genelde vâkıfların ya da gönüllü insanların sorumluluğunda eğitim işlerinin devletin sorumluluğunda olduğu dönem II. Mahmut dönemi olarak karşımıza çıkıyor. II. Mahmut ilk defa ciddi olarak eğitim işlerine önem vermeye başlıyor. 1840 yılında Rüştüye Okulu yine II. Mahmut döneminde açılıyor.

Yani bugünkü anlamda ortaokullar, 1824'de ilköğretimde devletin sorumlu olduğu ifade ediliyor. İstanbul' da ilköğretim zorunlu hale getiriliyor. Peki, İstanbul dışında 6 milyon km karelik bir coğrafyaya Osmanlı sahip onlar diğer coğrafyalar ilerde yavaş yavaş bu sisteme geçecekler. II. Mahmut döneminde bizim siyasi ve eğitim tarihimizde olmayan bir yenilik yapılıyor. Bu tıp okulunda eğitim dilinin Fransızca olması ilkesini getiriyor. Niye öğrencilerimiz Fransızca mı biliyor? Hayır, Osmanlıca tıp terimlerini ifade edebilmekte yorumlayabilmekte açıklayabilmekte yetersiz kaldığı için Fransızca tercih ediliyor. Hatta II. Mahmut yapmış olduğu konuşmada padişah olarak diyor ki ileride dilimiz ve öğrencilerimiz, hocalarımız sisteme uyum sağladığı sürece biz dilimizi de Türkçeleştireceğiz, derslerimizi de Türkçe vermeye başlayacağız. Tabii her yenilikte bir takım tökezlemelerin olması oldukça doğaldır. Bizim eğitimimizin çağdaşlaşma sürecine girmesi 1839 Tanzimat Fermanıyla birlikte başladı. Ama Tanzimatla birlikte siyasi anlayışımız hayat anlayışımız birden bire batının normlarıyla örtüşüyor. Ancak 1860'dan sonra biz Batı' dan bir takım düşünceleri özümseyip almak zorunda kaldık. Yani 1839 1860 yirmi bir yıllık bir geçiş süreci var daha öncede sizlere ifade etmiş olmalıyım. Tanzimat' ın herhangi bir müediyesi yoktur. Tanzimat hükümlerine uymazsa ne olacak? İnsanlar hapis mi edilir para cezasına mı çarpılır? Yok, canım öyle bir şey olmaz Tanzimatı Hayriye' nin Ahkâmı nedir? Her kim ki Tanzimat Hayriye Ahkâmına mugayir hareket eder, Allah onun belasını vere. Yani Osmanlı' daki kamu düzeni böyle bedduayla özdeş hale getirilmiştir. Ama bizim eğitimimizin çağdaşlaşabilmesinde de Tanzimatın yeri oldukça fazladır. Söz gelimi Abdülmecit Efendi' nin bu dönemde eğitim kurumlarının çağdaş hale getirilebilmesi konusunda almış olduğu bir takım raporlar var. Bunu uygun olarak da geçici bir Maarif Meclisinin kurulduğunu görüyoruz bu da oldukça önemli bir ilke.

Böylece ülkede eğitim işlerinin sorumluluğu yani Meclisi Maarif'in kurulmasıyla birlikte devletin yükümlülükleri arasına giriyor. Devlet bu dönemle birlikte artık eğitim işleriyle uğraşmaya eğitim işlerine önem vermeye başlıyor. Demek ki merkezi örgütlenmenin eğitimi de kapsamı içerisine alabilmesi bu süreçten sonra başlıyor. 1856 yılında Meclisi Umumiye Nizamnamesi yayınlanıyor. Yani Islahat Fermanıyla birlikte böyle bir yayınlanma var. Ülkemizde 1 Eylül 1869 yılında eğitim planlaması ne yazık ki yapılmamıştır ve bu konuda da kimi önlemler alınmamıştır. Zaten biz planlamaya oldukça yabancı bir toplumuz ancak planlamanın bizi nereden nereye götürdüğünü anımsayabilmek için birinci beş yıllık sanayi kalkınma planını hatırlamamız gerekir. Bugün sata sata bitiremediğimiz arsa bedelinin bile altındaki değerlerle sattığımız bir takım sanayi tesislerini 1933 38 döneminde yapmışız. 61 Anayasasıyla planlı kalkınma dönemi sosyal ve Anayasa hayatımıza girmiştir. Daha biz eğitimde planlamayı çok güç algılayan çok geç kabul eden bir toplumsal yapıya sahibiz. İlk defa Maarifi Umumiye Nizamnamesiyle düzenli bir eğitim anlayışına doğru yönelmeye başlıyoruz. Hedefler koymaya başlıyoruz ilkeler geliştirmeye başlıyoruz. Tabii bu hedeflerin ilkelerin bugünkü anlamda dört dörtlük tutarlı olabileceğine de tabii inanmamak lazım. Eğitim öğretim hizmetleri bu nizamnameyle ilk defa batı tipi meslek elemanı yetiştirebilecek bir pozisyona yükseliyor. Her derecedeki okur için öğretmen yetiştirmeye çalışılıyor. Sıbyan Okulları Rüştüye öğretimine temel olacak şekilde bu dönemde açılıyor. 8 Kasım 1846 yılında Mektebi Umumiye Nazırlığı yani Bakanlığı kuruluyor. Düşünebiliyor musunuz 1846 yılına değin Eğitim Bakanlığımız yok. Bizim bu döneme değin devletin idare edebilmesi için genel bütçemiz de yok. Bir bütçe ancak Abdülhamit döneminde ortaya çıkıyor. Abdülhamit dönemine kadar devletin bütçesi de yok.

Yani ne nereden alınıp nereye verilecek böyle bir anlayışa da ne yazık ki sahip değiliz. Rüştiyeler açılıyor yani bugünkü ortaokullar açılıyor. Rüştiye' ye öğretmen yetiştirebilmek için İstanbul' da Dârül Muallimler öğretime başlıyor. 1859 yılında kız öğrenciler içinde Kız Rüştiyeleri açılıyor. Yani o zamana kadar kızın adı yok ilk defa o zaman biz kızın da insanımız olduğunu, onun da üretim potansiyeli olduğunu algılamaya başlıyoruz. Rüştiyeler başlangıçta 4 yıl, sonraları da 6 yıla çıkartılıyor. İdariler yani bugünkü liseler vilayet merkezinde Rüştiyeye birlikte 7, sancak merkezlerinde Rüştiyeye birlikte 5 senelik okullar olarak öğretim hayatında boy gösteriyorlar. İdariler yüksek öğrenim için öğrenci hazırlarken meslek elemanı olarak da memur yetiştirme işlevini üstlenebiliyorlar. Sultaniler Galatasaray Sultanisiyle ilk defa ortaya çıkıyor. Maarifi Umumiye Nizamnamesinde orta öğretim basamağının üst sınıflarını meydana getirmek üzere il merkezlerinde açılan okullara da Sultaniye adı verilmeye başlanıyor. Sevgili Gençler 1868' de Fransa' nın baskısı ile Hıristiyanların çocuklarının da bu Galatasaray Sultanisine devam etmesi ilkesi benimseniyor. 9 yıl süreli bu okulun yüksek kısmı daha sonra açılıyor. Peki, yüksek öğretim kurumlarımız neler? Üniversitelerin kurulması bize Tanzimatla birlikte başlıyor. Bunlar Dârülfunun ve Yüksek okullar oluyor. Yüksek okullar askeri ve sivil olarak da ikiye ayrılıyor. Bu Askeri Okullar Mühendishane-i Fünunu, Devi-i Hümayun, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun Mektebi, Tıbhane-i Askeriye Mektebi, Harbiye Askeri Baytar Mektebi, Erkan-ı Harbiye Mektebi gibi askeri okullar var. Sivil Okullar Mektebi, Mülkiye Mektebi, Tıbbi-i Mülkiye Mektebi, Hukuk Mülkiye Baytar Mektebi gibi okullarımız da var. Cumhuriyete değin olan okullarımızın adları ve nitelikleri özetin özeti bu şekilde. Osmanlı' da değişik etnik kökenli ve dinsel inanca sahip olan insanların Osmanlı coğrafyasında kendi dilleri, dinsel inançları ve kültürlerinde eğitim yapma hakları vardır. Çünkü Osmanlı bir imparatorluktu değişik etnik gruplar ve dinsel inançların bir araya getirdiği bir yapıdaydı. Yabancılar tanınan kapitülasyonlar nedir? Mülkiyenin egemenlik haklarını yabancılar verebilme olarak biz bunları özetleyebiliriz ve yabancıların misyonerlik faaliyetleri için 19 yüzyıldan itibaren yabancı ulusların ülkemizde eğitim faaliyetlerine hız verdiklerini görüyoruz. 19 yüzyıla kadar bu konuda pek istekli değiller. Ama sömürgeciliğin sanayi devriminin gerçekleştirilmesi sanayileşmenin sonucunda hammaddelerde bizim ülkeden temin edip mamül maddelerini satabilecekleri bir konuma gelmesinden sonra emperyal güçler kendi ajanlarını kendi elemanlarını daha doğrusu maşalarını bu ülkede istihdam edebilmek için ülkede eğitim alanına da el atmak durumunda kalıyorlar. Bu okullar zamanla okulu açan emperyalist ülkenin amaçlarına hizmet edebilecek bir araç konumuna yükseliyor. Kendi dilleriyle, kendi kültürlerini kendi ülkelerini ve kendilerini ilgilendiren sosyal bilimleri bu ülkede bizim insanımıza öğretiyorlar. Bu okullular da okulu açan ülkenin veya cemaatin dini ve kültürü öğretiliyor. Dinsel inancıyla eğitim yapılıyor, hem de ülkemizdeki azınlıkları çeşitli grupları kışkırtan Osmanlı'yı içten parçalayan bir takım faaliyetler içinde orada bir takım propaganda faaliyetlerini yürütüyorlar. Rum, Ermeni, Bulgar gençler bu azınlık okullarında kendi siyasal amaçlarını gerçekleştirebilmek üzere şölen duygularıyla yetiştiriliyorlardı. Bu okullarda ulusal birliğe zarar veren bir takım faaliyetlerde bulunuyorlardı. Ayrılıkçı azınlıkçı grupların etkinlikleri ciddi şekilde desteklemiyor. İsyancılara lojistik destekler genelde bu okullarda veriliyordu. Yani Ermeni hadiselerinde Taşnaksutyun ve Hınçak örgütlerinin Anadolu' da en büyük destekçisi Amerikan Okulları oluyor. Amerikan Okullarının depoları âdeta silahane gibiydi, kanun kaçakları o okullarda saklanıyordu. Çünkü bu okullara Osmanlı kolluk kuvvetlerinin girmeleri oldukça zor âdeta imkansızdı. Bugün bu okulların bu türlü faaliyetlere yataklık yaptığının bir takım tarihsel belgelerle anlayabiliyorsunuz.

Yani Osmanlı'nın temeline dinamit atılmasında azınlık okullarının ve bir takım etnik grupların bize karşı baş kaldırmasında imparatorluğun temelinin çatlamasında bu okulların azımsanamayacak etkinlikleri vardır.

Prof. Dr. Halil İbrahim Ülker: Sürecin içinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, üniversiteler var, vakıf üniversiteleri, profesörler, doçentler, kütüphaneler, binalar; nereden kalkıp nerelere geldiğimizi düşününce tarihe biraz bakınca insan daha iyi takdir ediyor bugünü. Reşat Hoca'nın özetle ifade ettiği gibi bir örgün öğretim sistemi yok. Şimdi ne var ilköğretim, ortaöğretim, ilköğretimin 8 yıla çıkması, ünlü ortaöğretim programı, yüksek öğretim mastır, doktora, vs programlar var. Tabii şöyle bir ekonomik ve siyasal gelişmeyle paralel düşünürseniz. II. Mahmut'a kadar eğitimde kamu görevi nedir? Yani devletin kamu maliyesinde finanse ettiği bir kamu hizmeti değil. Eğitim insan hakkıdır, temel haktır. Yani isteme hakkı değil, ikinci kuşaklardan sayılmaz. Eğer Osmanlı'daki kurumsal yeniliklere modernize çabalarına bakarsanız eğitim burada önde geliyor ve askeri eğitim önde geliyor. Neden? Önce varlığını sürdürme diğer ülkelere karşı özellikle emperyal güçlere karşı ülkeyi savunma, orada eğitim reformu Osmanlı düzenin yeniden yapılanmasına moderniteye geçişte önemli bir hamle, eğitim hep öncelik taşımış ama önce askeri eğitim; bu nedenle belki bugüne kadar askeri bürokratin bir etkisi vardır. Böyle bir toplumu yenileştirme, topluma sahip çıkma gibi bir geleneği vardır. Tanzimat'ta bir ikili sistem var; bir Osmanlı'dan gelen Sıbyan Mektepleri, Taş Mektepler Avrupa'dan alınmış Rüştîyeler, İdariler Batı tarzındaki okullar bir azınlık okulları. Düşünün ki üç tür okul, üç tür insan yetiştiriyor bunların ideolojisine, dünyaya bakışı, değerleri, öncelikleri birbirinden tamamen farklı. İmparatorluğu yıkılıyor yani Habsburg sülalesi nereye gittiyse Osmanlı'da oraya gitti. Artık yeni bir devlet modeli önerilmiş; Fransız İhtilalinden sonra ulus devlet modeli. Bu model içerisinde yapılması gereken ilk iş ne? Yeni bir sistemi üretmek, topluluğu yeniden üretmek bağlamında sağlayacağımız ilk kurum; üstte bu kurum olmasına rağmen, eğitim bu nedenle Cumhuriyet'te öncelikle ele alınan bir konu olmuş.

Assoc. Prof. Dr. Hasan Ünder: Bu Tekebbür Devri olarak adlandırdığımız dönem Osmanlı'da batıya küçümseyerek bakıyor, yani onun karşısında kibirleniyor bu Kanuni'nin yani Fransa Kralına yazdığı mektubu bilirsiniz. Dillerini öğrenmeye tenezzül etmiyorlar. Araya bizim Rumları koyuyorlar. Arada onlar tampon olsun kontağımızı sağlasın diyorlar. Bu Tekebbür Devri geçtikten sonra yeniliklerden bahsetti Sayın Hocamız. Şunun farkına varıyorlar. Bizim bu pek önemsemediğimiz şeyler, Frenkler bizi devamlı yeniyorlar. Sorun nedir? İlk başlarda bir reform çabaları oluyor, tabii önce Şeriattan ayrıldık ondan başımıza bunlar geldi, Frenklerin karşısında zayıf düştük diyorlar. Daha sonra diplomasi sanatını öğreniyorlar. Batıya elçiler göndermeye başlıyorlar. Bunlardan birisi diğerlerinden daha önemli; Mehmet Çelebi. Matbaa falan da bu ziyaret üzerine geliyor Türkiye'ye. Yani Batı ciddiye alınmaya, önemsenmeye hatta onlardan bilim ve kültür bakımından bir şeyler alınıyor. Neler alabiliriz onları incelemeye çalışıyorlar. Diğer devletlere de elçiler gönderiyorlar. Tıp Mektebi sivil alanda açılan pek çok okullar teknik okullar var. Sıbyan Mekteplerini ıslah ediyorlar. Rüştîyeler kızlar ve erkekler için açılıyor. Sultaniyeler üniversiteler açılıyor. Şimdi şöyle bir düşünürsek 1700'de Humbarahane açıldı 1734 yıllarına kadar kültür birliği Osmanlı İmparatorluğu içinde özellikle Müslüman nüfus arasında var.

Yani duygu düşünce birliği temel ortak bağ İslâmiyet imparatorluğun o gayri müslim kesimlerinde din farkı var ama Osmanlı İmparatorluğunu bir İslâm İmparatorluğu olarak düşünecek olursak Müslüman nüfus arasında bir duygu düşünce birliği var herkesin din görüğu İslâm. Asker ocağında da aynı şey görölüyor Medresede de Sıbyan Mekteplerinde de aynı şey görölüyor. Batılılaşma gereği duyulduktan sonra ilk açılan askeri okulla birlikte bu kültür birliğinin yavaş yavaş dağılmaya başladığını, bozulmaya başladığını söyleyebiliriz. Önceki dönemde bir kültür birliği var. Yavaş yavaş batı tarzında okullar açılıyor ve daha sonra bu okullar gittikçe artıyor. Bir tarafta geleneksel okullar varlığını devam ettiriyor, bir tarafta yeni batı tarzında açılan okullar askeri okullar teknik okullar Sıbyan mektepleri reforme ediliyor yani programlar düzenlenip batı tarzında Dar-ül Muallimler açılıyor bu okullara öğretmen yetiştirmek için. Velhasıl eğitim öğretim kurumları Müslüman nüfus arasında ikiye ayrılıyor. Bir tarafta geleneksel okullarda yetişen insanlar, bir tarafta medreselerde yetişen insanlar, bir tarafta mekteplerde yetişen insanlar Tanzimatla birlikte bu iyice keskinleşiyor Halil Bey'in söylediği gibi Tanzimatçılar batıdan aldıklarını mevcutun yanına koyuyorlar bir kaynaştırma yok. İkilik ortaya çıkıyor. Bugünleri yaşamış Mehmet Emin Erişirgil, Talim Terbiye'nin ilk başkanıdır. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dekanlığını yapmıştır. Önemli bir eğitimci ve bir felsefecimizdir. Uzun uzun okumayayım. Şunu söylüyorum kafalarımızın içi karışıyor. Bir taraftan din dersi öğretmeni geliyor, geleneksel bilgiler bize veriyor bir taraftan tabiat bilgisi ya da doğa bilimlerini anlatan öğretmen geliyor. İkisinin anlattıkları birbirine uymuyor. Din bilgilerini veren öğretmen ötekileri dinsizlikle suçluyor. Bunlar Frenk hayranı mı, Müslümanlığı şüphelidir, diyor. Doğa bilimlerini anlatan öğretmenler de bu din bilgisini öğreten hocaların aslında bir şey bilmediklerini, Ortaçađ kafasını temsil ettiklerini söylüyorlar, söylemeseler bile hal ve hareketleriyle bunları bize sezdiriyorlardı, diyor. Adnan Adıvar aynı şekilde benzer sözleri söylüyor. Adnan Adıvar'ı biliyorsunuz Halide Edip Adıvar'ın eşi; birinci mecliste Maliye Bakanı, Doktor, Türkçe kitapları var Bilim Tarihi "Osmanlı'da Bilim" diye. Bir sonucusu Baltacıoğlu; önemli eğitimcilerimizden birisi; bu dönemler maarifimizin en elim dönemi diyor. Şikayet ettiği şey yine aynı, bir tarafta bireylerin kafasında bir ikilik var, bir tarafında toplumda bir ikilik var. Medreseliler ayrı bir kimlik edinmiş, mektepliler ayrı bir kimlik edinmiş, sürtüşme dağılma var. Şimdi Meşrutiyet Döneminde Tanzimat'ın yarattığı bu ikilik yani biraz taklitçilik olarak görölüyor, Türkçüler tarafından eleştiriliyor. Bunlar arasında Yusuf Akçura var, Köprülüzade Mehmet var Deli Fuat Köprülü var, Yunus Nadi var, Ahmet Ağaoğlu var. Bu yan yana koymayı eleştiriyor Yunus Nadi. İttihat Terakki bir takım kararlar alıyor Ziya Gökalp'in öncülüğünde Cumhuriyet Döneminin ideolojik temellerinin de mimarlarından birisi. Şeriye ve Evkaf Vekaletinin bu okul açma işinden vazgeçmesi bunun Maarif Nezaretine devredilmesini istiyor. Şunu belirteyim Şeriye ve Evkaf Vekaleti dini anlayışı temsil ediyor. Maarif Vekaleti de modern batılı anlayışı temsil ediyor. Genel eğitimden Şeriye Evkaf Vekaletinin el çekmesini öneriyor. Cumhuriyet Dönemine geldiğimiz zaman arkadaşlar sıralarımız küçülmüş, nüfus oldukça birbirine benzer durumda, azınlıklar var ve azınlık çoğunluk ayrımı var bir de çoğunluk içinde ayrımlar var, etnik bölünmeler dinsel küçük farklılıklar var. Osmanlı Cumhuriyeti kuranların arzu ettiği toplum dağılmayan bir toplumdur. Hüseyin Cahit Yalçın var bir yazısında diyor ki; Osmanlı toplumunun son zamanı bir Bâbil Kulesini andırıyor. Bâbil Kulesi insanların iletişimsizliğin tarih dillerini karıştırıyor. Birbirleriyle anlaşamamaları böyle kuleler yapamamaları diye. İletişimsizliğin sembolü, birbirlerini anlayamamalarının sembolüdür. Cumhuriyeti kuranlar birbirlerini anlayan ortak duygu düşünceleri güçlü bir kitle yaratmak istiyor.

Devrimciler, çeşitlilik, farklılık bir hayli olumsuz anlamlar taşıyor Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde. Dağılma parçalanma anarşi anlamına geliyor. Aşağıdaki sözcüklerle vahdet, tevhit beraberlik birlik tesanül, teamül. Tesanül dayanışma, tehavül yardımlaşma, mütecanis homojen diyebiliriz. Tecnis homojenleştirme diyebiliriz. Yekpare, Yekfikir, Yeknezak bunlar oldukça olumlu çağrışımlarla kullanılıyor. Böyle bir toplumun daha sağlam kimsenin yan bakamayacağı bir toplum olduğu düşünülüyor. Şimdi bu karışıklığın önüne geçmek için değerli arkadaşlar iç dayanışması güçlü tutumluluğu yüksek bir toplum yaratabilmek için kültür birliğinin yaratılması gerekiyor. Yani insanların birbirlerini anlayabilmesi için durumu ortak tanımlamaları gerekiyor. Birbirlerini anlamaları ortak duygu ve düşüncelere sahip olmaları gerekiyor. Bunu yapmanın yolu olarak da Tevhid-i Tedrisat ilkesini öngörüyor, Tevhid-i Tedrisat'ı öneriyorlar. Neden? İnsanlar arasında dayanışmanın ortak duygu ve düşünce birliğinin olabilmesi için aldıkları kültürün yetiştirme biçimlerinin birbirine benzer olması gerektiği ilkesine tedbir olarak koyuyorlar. Bu ilkeden hareketle Tevhid-i Tedrisat Yasasının gerekçesini ifade edeceğim. Şunu söylüyor bir; iki türlü terbiye iki türlü insan yetiştirir. Ortak duygu ve düşüncelerin oluşabilmesi için Tevhid-i Tedrisat ilkesi faydaları görülmüş bir ilkedir ve biz eğitimimizi birleştireceğiz diyor. Biraz önce söylediğim gibi dayanışmanın olabilmesi için ortak duygu ve düşüncelerin olması gerekiyor. Eğer sosyoloji okuduysanız toplumun varlığını sürdürebilmesi için din içinde dayanışma olmaması gerektiğini söyler. İşte modern toplumlarda organik biçimde eski sanayileşmemiş işbölümünü yaratmadığı toplumlarda mekanik bir dayanışma olması gerektiğini söylüyor. Türkiye' nin o günkü koşullarını düşünecek olursak mekanik dayanışma daha önemli oluyor. Çünkü iş bölümü çok fazla artmamış Ziya Gökalp diyor. Bence olduğunu düşünecek olursak İttihat Terakki döneminde ve şimdi bahsedeceğimiz Heyet-i İlmîye'de Ziya Gökalp 1923 yılında Temmuz Ağustos ayları toplamı Tevhid-i Tedrisatı savunuyor. İşbirliğinin, dayanışmanın, birbirini anlamamanın, işleri anlamamanın gerçekleşebilmesi için, işlerin yürüyebilmesi için, durumu benzer biçimde tanımlamak gerekiyor.

İki fotoğraf var birisi resepsiyon. Bir bayanla bir erkek karşılaşır. Şefika Kutluer davet sahibiyse el sıkışır deniyor. Diğer ise sıkışılmaz diyor yani erkek bayan el sıkışmaz tanımları var. Birisinin eli havada kalıyor. Mehmet Şimşek tarih toplantısında selamlaşıyor durumla ilgili orada da bir anlaşmazlık var. Bu durumda ne yapılması gerektiğine ilişkin bir anlaşmazlık var, yine bir aksaklık var orada da. Halbuki İran Elçisiyle oradaki bayan iyi anlaşırlandı. Mehmet Şimşek' le de şu bayan herhalde iyi anlaşırdı Şefika Kutluay' la ikisi karşılaşırsa herhangi bir kaza olmazdı. Şunu söylemek istiyorum. Bir toplumda işlerin yürüyebilmesi için duygu ve duruma ilişkin tanımların, ortak anlayışların olması gerekiyor uyumlu bütün oluşturabilmesi için Cumhuriyeti kuran kuşağın istediği uyumlu ortak bir kültür almış topluluk. Eğitim kurumlarında bir tarafta Meşihata bağlı okullar var, Evkaf Nezareti var, 3 Mart'ta kalkacak Şeriye ve Evkaf Vekaleti. Osmanlı vatandaşı olan Gayri Müslüm cemaetlerin okulları var. Ecnebilerin, yabancıların açtığı okullar var. Şahısların açtığı okullar var. Maarif Nezaretinin açtığı okullar var, mektepler bunlar. Heyeti İlmîye' ye benzer bir karar veriyor uzatmamak için onu 1923'de o katılanların aldığı kararlar Atatürk' ün bu konuda beyanları var 31 Ocak 1923 1 Mart 1923. Cumhuriyet Halk Partisi ilk programı o yönde Tevhid-i Tedrisat' ın Tevhidini öngörüyor yani ilköğretimde öğretim birliği. 1 Mart 1924'de Tevhid-i Tedrisat Yasası çıkmadan 2 gün önce Meclisi açılış konuşmasında bunun acilen çözülmesi gerektiğini ifade ediyor. 3 Mart' ta üç Kanun çıkıyor birisi Hilafetin İlmîyesi ve Osmanlı Hanedanının yurtdışına çıkarılması Şeriye

ve Evkaf Vekaletiyle Erkan-ı Harbiye Vekaletlerinin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu.

Atatürk'ün 1925'te Tevhid-i Tedrisat ile ilgili söyledikleri Kaynak olarak SDİ-2 dediğimiz şey söylev ve demeçlerin ikinci cildi anlamına geliyor 1989 basımı. 2 Mart'ta tartışılıyor bu konu. Şöyle bir gerekçesi var, Türkçe'ye çevrilmesi de bir şey, eski dilde olduğu için önce Tanzimat Döneminde bu ikiliğe son verilmek istenmiş. Aslında öyle bir şey söz konusu değil, yani o zaman Tanzimat adıyla saygıdan kaynaklanıyor olsa gerek. Ama birliğin oluşabilmesi için toplumda gördükleri eğitimin yoğrulması gerektiği ısrarla belirtiliyor. Bir kısmı yetkiyi bize verirse bu kanun çıkarırsa Maarif Vekaleti Müsbet ve Müttehit bir Maarif Siyaseti uygulayacaktır diyor. Kaç maddeden oluşuyor? 6 madde. Bütün Eğitim Öğretim Kurumları Maarif Vekaletine bağlanmıştır. Şeriye ve Evkaf Vekaleti o gün kaldırılıyor ona bağlı okullar ve özel vakıflar tarafından müdara olunan bütün medreseler ve mektepler Maarif Vekaletine devredilmiş ve bağlanmıştır, diyor. Onların bütçeleri de Maarif Vekaletine aktarılacak. Dördüncü madde Diniyet Müttehassısları yetiştirmek için Dârülfununda bir fakülte İlâhiyat Fakültesi kurulacak. İmamlık ve Hatiplik hizmetlerini görmek için de onların yetiştirilmesi için okullar açılacak. Beşinci maddede diğer bakanlıklara bağlı okullar da Maarif Vekaletine bağlanacak. Milli Savunma Bakanlığına, Ziraat Bakanlığına çeşitli bakanlık Sağlık Bakanlığına bağlı okullar var. Ama şunu belirteyim en çok tartışılan madde beşinci madde oluyor. Beşinci madde yani Milli Eğitim Bakanlığı teknik eleman yetiştirme işini yapamaz. Bu okulların Milli Eğitim yani o zamanki Maarif Vekaletine bağlanması cinayet olur şeklinde, üzerinde en çok durulan konu bu uygulamaya da yansıyacak. Yasanın emrettikleri uygulanıyor. Nedir? Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış. Bu bakanlığa bağlı mektepler ve medreseler Maarif Vekaletine devrediliyor bütçe devrediliyor. Darülfununda bir İlâhiyat Fakültesi kuruluyor. İmamhatip yetiştirmek için 26 tane Darü' l Hilafetil Medresesi var. Biraz propagandalar modernleşmiş çünkü Meşrutiyetten sonra medreselerin ıslahı konusunda bir takım adımlar atılıyor. Onlar İmam Hatiplere dönüştürülüyor. Milli Savunma Bakanlığı' na bağlı olan okullar, Sağlık Bakanlığına bağlı olan okullar, Milli Eğitim Bakanlığı' na devrediliyor. Birkaç istisna var Şeriye ve Evkaf Vekaleti bağlı olan Darulhuffazlar ve Darülkurrular var. Hafız yetiştirmek için onlar Diyânet İşleri Başkanlığı' nda kalıyor kalışında da Atatürk'ün etkisi oluyor, Rifat Börekçi istediğini alıyor Atatürk'ten. Biraz önce en çok tartışılan beşinci madde değişikliğe uğruyor. Milli Savunma Bakanlığı' na bağlı olan okullar Maarif Vekaletine devredilmiş 1924'de 1925'te tekrar geri veriliyor. Mustafa Necati' nin 1926 yılında mecliste yaptığı bir konuşmada bu Maarif Teşkilatına dair çıkan kanunu savunurken diğer bakanlıklara bağlı meslek okullarında bakanlıklara devrettiklerini programlarını Milli Eğitim Bakanlığı' nın yapacağını işbirliği içinde o okullardaki eğitimi yürüteceklerini ifade ediyor. Biraz önce bir ayırım yaptım Tevhid-i Tedrisat ilkesiyle Tevhid-i Tedrisat Yasasını ayırdım. Tevhid-i Tedrisat İlkesinin amacı iç tutunumu yüksek dayanışması güçlü bir toplum yaratmaktı. Tevhid-i Tedrisat Yasası Müslüman nüfus içinde ortaya çıkan Tanzimat' tan biraz daha geriye doğru götürebileceğimiz, Mektep Medrese ikiliğine son vermek için konulmuş Tevhid-i Tedrisat ilkesinin bir ögesidir. Diğerleri nelerdir? Farklı insan yetiştiren bütün benzer insan yetiştirmeye yönelik bütün yasalar, uygulamalar Tevhid-i Tedrisat ilkesi içine dahil edilebilir. Mesela yabancı okullardan söz etti Reşat Bey, 1923 yılından itibaren yabancı okulları kontrol altına alabilmek için çünkü Osmanlı İmparatorluğunu dinlemiyorlar kendi kafalarına göre gidiyorlardı. Pek çok tamim çıkıyor. Hatta 1924'de protesto ediyorlar hükümeti.

Hükümet onları kapatıyor. Hükümetin dedikleri yapıncaya kadar mücadele devam ediyor.

Tabii amaçları içinde Hıristiyanlaştırma da var, tanassur hadiseleri dediğimiz şey. 1931'de yani yabancı okullar denetim altına alınıyor. Türkçe ders kitaplarında mesela Türkiye' nin politikasına aykırı haritalar var, ifadeler var anlatımlar var. Türk Tarih Tezinin oluşmasına yol açan bir olay var. Afet İnan Saint Benoit Lisesine gitmiş. İstanbul'daki Türkler sarı ırktandır diye yazıyor Atatürk'e gösteriyor. Böyle mi bu biz sarı ırktan mıyız denilince Atatürk çalışalım diye kesiyor ve daha sonra Türk Tarih Tezi dediğimiz tez ortaya çıkıyor. Yani Türkleri ikinci sınıf vatandaş gösteren haritalar denetim altına alınıyor. Yurt Bilgisi, Edebi Türkçe dersi ve Tarih derslerini Türk öğretmenler verecek deniliyor. 1931'de yabancı okulların ilköğretim kısmı kapatılıyor. Türk okullarında önce görececek, ondan sonra yabancı okullarda diğer kısmını görececek deniliyor. Yani Türkçe konuşmayan vatandaşların Türkçe konuşması için gösterilen gayretler ilkenin altına girebilir. Tekke ve Zaviyelerin kapatılması bu duruma girebilir. Tartışma yaratan konulardan birisi amaç, duygu, düşünce birliği olan bir toplum yaratmak Atatürk'ün ve arkadaşlarının politikası bu toplumun bu kültürün laik milli demokratik olması yönünde Tevhid-i Tedrisat'ın hükümete sağladığı yetkiler bu demokratik laik bir toplum yaratmak amacıyla kullanılıyor. Bir şey dikkatimi çekti. Şu varsayım var günümüze uzanacak olursak, Maarif Vekaleti Şeriye ve Evkaf Vekaleti onlar iki ayrı zihniyeti temsil ediyor. 1924 yılında Şeriye ve Evkaf Vekaleti kapandıktan sonra okullar Maarif Vekaletine devredilirken şöyle bir varsayım var gibi görünüyor. Maarif Vekaleti her zaman laiklerin elinde kalacak varsayımları sanırım yanlış bir varsayım diye düşünüyorum. Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

Prof. Dr. Halil İbrahim Ülker: Eğitim öğretim tabii ki çok önemli, insan doğulmuyor insan olunuyor biyolojik bir yapı. Daha sonra kültürleşme süreciyle ancak bir sosyal bağımlılık haline geliyor. Kendi yaşamımda aktör olarak bir şeyler üretiliyor veya doğa bir şeyler katabiliyor. Şimdi tabii bu enformasyon çağı dediğimiz çağda bütün kurumlar devlet başta olmak üzere yeniden akort ediliyor. Eğitim sistemi de yenileniyor. İçinde yaşadığımız kısa dönem içerisinde tabii ki bu farklılıkları çok iyi algılayamazsınız. Ama kendi çocuklarınız olduğunda en azından içinden geçtiğiniz eğitim sisteminin de çocuklarınızın aldığı eğitim sistemini karşılaştırdığımızda çok radikal değişiklikler olduğunu da göreceksiniz. Şimdi bu Tevhid-i Tedrisat'la yapılmaya çalışılan ne? Aslında Tevhid-i Tedrisat 1916'da İttihat Terakki'nin gündeminde ama bir konu hariç medreseleri gündeme getirmeyin eğitimin dini boyutunu gündeme getirmeye cesaret edemiyorlar. Nitekim Cumhuriyet'te yapılan birçok değişikliklerin Türkiye'nin ikili olarak ortaya atılması –I. II. Meşrutiyet'te Tanzimat'ta atılmıştır– o nedenle Cumhuriyet'in kurulmasında ümmetten, millete; inançtan, akla, bir dönüşüm gerçekleştirilmeye çalışılmış. Pozitivizm, sekülerizme toplum laik demiyorum bakın ikisi farklı kavramlar ve laiklik sekülerize ve laiklik ilkelerinin eğitime yerleştirilmesi.

Dr. Niyazi Altunya: Bugün üç devrim yasasının çıkışının 85. Yılı; 3 Mart 1924 günü birkaç saat içerisinde aynı paketin unsurları olan üç tane yasa. Birisi Evkaf ve Şeriye Vekaleti Türkçesi Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı'nın kaldırılması, ikincisi Tevhid-i Tedrisat Kanunu eğitimin birleştirilmesi, üçüncüsü de Hilâfetin Kaldırılması bunları ilkokuldan beri okuyarak geldiniz biliyorum. Tabii bu devrim kanunları anayasanın ve tutucuların söyleyişle İnkılâp Kanunları bu kadar değil Cumhuriyet'in ilk on yılı boyunca çıkarılmış bir düzineden fazla yasa ve bunlara dayalı olarak çıkarılmış bir takım kararnameler de var. Şimdi temelde bir laikleşme nasıl oldu bu ikilik sorunu

nereden çıktı bir ona bakalım. Laikleşme bildiğiniz gibi ilkokullarda din ve devlet işlerini ayrılması diye kısaca tanımlanır.

O daha çok çocuklara kolay gelsin diye yapılmış bir tanımdır. Laiklik yönetim gücünü dinden alınmaması anlamına geliyor. Bu tabii hemen birçok yerde istismar da ediliyor dine karşı. Aslında laiklik özellikle Türkiye’de yeni bir rejim kurmuş olan ülkemizde din özgürlüğünün garantisi anlamına geliyor. Ama tabii devlet dinle oynamayacak din eğer zarar verirse devlette onu engelleyecek. Çünkü devlet olmanın gerisinde bu vardır. Avrupa’da Hıristiyan dünyasında devlet dine karışmıyor. Nasıl karışmaz? Potansiyel olarak o devletinde yüzyıllarca kiliseyle çatıştığını bilirsiniz. Ama potansiyel olarak devletin ona müdahale hakkı vardır, aksi halde devlet olmaz. Onun için orada eğer laikliği tehlikeye düşürecek bir etkinlik olmuyorsa, devlette işlere karışmaz tabii dinle uğraşmaz. Ama laikleşme ülkelerin geçirdiği evrim sürecine, yapılarına göre farklılıklar gösteren birşeydir. Bazıları diyor ki madem laîğiz o zaman neden Diyanet İşleri Başkanlığı var, neden devlet bir takım din derslerine müdahale ediyor? Bu Türkiye’nin kendi evrim süreciyle ilgili bir sorun. Türkiye’de laikleşme süreci 19 Mayıs 1919’da başlıyor. Neden? Çünkü bu hareket sadece düşmanı yurttan çıkarmak değil, yeni bir siyasal rejimi yeni bir düzeni kurma hareketiydi ve hemen Atatürk’ün Samsun’a çıkışını izleyen günlerde yayınlanan genelgelerde bildirilerde kongre kararlarında Milli Egemenlik İlkesi ortaya atılıyor. 1921’de de Anayasaya giriyor. Zaten o anayasayı anayasa yapan da tek o ilkedir, öbürü teşkilât kanunudur hatta anayasa anlamı da taşımaz. Bu neden önemli? Bir o güne kadar Tanrının elinde olan egemenlik, insanların eline geçiyor; Milli Egemenlik anlamı bu. Yani artık insanlar kendi adına egemenliğe katkıda bulunuyorlar; oylarıyla, davranışlarıyla bunu ifade etme olanağını buluyorlar fark bu. İnsan aklına dayalı bir rejimin ilk adımları bunlar ve bildiğiniz gibi süreç hızlı seyrediyor. Ama asıl sıçrama savaşın bitiminden sonra biliyorsunuz 1 Kasım günü oluyor, padişah ülkeyi terk ediyor ve bir ölçüde işleri de kolaylaştırıyor. Zaten Ankara’da kurulmuş bir meclis var ve İstanbul Hükümetinin görevinin sone erdiği ortaya çıkmış. Ama halifelik açıkta kalıyor. Birden bire halife padişah gitti halifeliği kaldıralım gibi olmuyor. Çünkü toplumun henüz beklentisi farklı toplumdaki çok Kurtuluş Savaşını yönetmiş olan parlamento içerisinde büyük bir çoğunluk böyle istiyor. Hatta Atatürk’ün yakın silah arkadaşlarından bile birçoğu tamam padişah gitsin ama halifelik kalsın diyor. Bir dini otoriteymiş gibi onu bırakıyorlar. Üstelik Ankara Hükümeti İstanbul’daki gibi Şeyhülislâmlık makamı oluşturmuyor. Şeriye Vekaletini koruyor ama bir ayrı fetva makamı yok. Fetva işi lazım olursa ara sıra Şeriye ve Evkaf Vekaleti tarafından kullanılır ya da Kuvayi Milliye’ye büyük hizmeti olmuş olan Rifat Börekçi Hoca bu işi yapıyor ve son fetva da 1 Kasım 1922 günü Osmanlı Devleti’nin defterini dürmek için verilmiş ve ondan sonra da Ankara’da fetva kullanılmamıştır. Gerçekçilik şu halifeliği doldurmak Osmanoğulları duruyor Vahdettin gitmiş sadece. Bunların içerisinde uygun bulunan birisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından artık İstanbul’da meclis yok, hükümet yok. Arada büyük bir fark var. Bu son derece önemli yani laikleşme süreci açısından son derece önemli bir adım daha önce halifeye bağlı bir parlamento var. Şimdi istediği zaman halife padişah parlamentoyu fes ediyor. Biliyorsunuz Abdülhamit fes etti 1877’de 78’de 30 yıl kendi başına yönetti. Çünkü parlamento kendisine bağlı ama durum değişti. Parlamentoya bağlı bir hali gibi var ortada. Gerektiğinde onu görevden alabilecek bir makam var parlamento. Hatta bu halifeye bir ültimatın da verilmiştir, Mustafa Kemal tarafından dört beş maddelik. Bunlardan birisi meclise bağlı olduğunu söyleyip teşekkür etmesi, ikincisi giden halifenin hain olduğunu söylemesi, üçüncüsü bir protokol oluşturup ayrı bir devlet gibi hareket etmemesi ve buna benzer şeyler ikinci şıkta zorlamış Abdülmecit Efendi yeni halife onu da Mustafa Kemal hoş görür.

Yani aileden birisi bunu söylemem doğru olmaz bütün aileyi bağlar. Buna anlayış göstermiştir.

Fakat bir süre sonra Ankara'da Atatürk'ün yanında yer almış olan kişiler halifeyi ziyaret etmeye başlıyor. Önemli paşalardan birisi hediye olarak bir at veriyor elini öpüyor böyle olunca halife kendisinin eski halifelere kadar güçlü olacağını zannına kapılıyor ve protokol oluşturuyor. Yabancı misyon şeflerini kabul ediyor. Hatta elçi tayin ediyor ve buna benzer bir durum. Yani iki başkent iki dev otorite ortaya çıkıyor. Üstüne üstlük bir de halife ben aileyi besleyemiyorum, eskisi kadar görkemli bir yaşam sürdüremiyorum, ödeneğimi arttırın diye bekliyor. Zaten Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi artık Cumhuriyet ilân edilmiş milli egemenliğin gereği yerine getiriliyordu, bu hızlandırılan bir süreç oluyor ve 3 Mart'ta çıkan yasaların en önemlisi Hilâfetin kaldırılmasıdır. Çünkü Tevhid-i Tedrisat değil, önce devlette tevhid rejimde yani birleştirme bütünleştirme tekleştirme önemli, Tevhid-i Tedrisat onun daha türev bir oluşumu düzenlemesi böylece rejimde bu tekleşme sağlanıyor. Şimdi ama bir gerçekçi tavır da gerekiyor. 21 Anayasası'nda –zannediyorum çoğunuz Sosyal Bilimler okuyorsunuz– ilk yapıldığı zaman anayasada dinle ilgili bir hüküm yok. Ama 29 Ekim 23 günü yapılan düzenlemede bir işte Cumhuriyet idaresinin kurulduğu belirtiliyor. Türkiye'nin dini İslâm'dır, devletin dini İslâm'dır hükmü geliyor. Çünkü daha önce Mustafa Kemal bir nabız yoklaması yapıyor ki bunlar en önemlisi İzmit Basın Toplantısıdır Ocak 1923'te. Henüz daha çünkü Osmanlı Anayasası yürürlükte orada Osmanlı Devleti'nin de dini İslâm'dır yani devlet dini var. Böyle bir boşluğun bir takım tepkilere yol açacağı ve halk üzerinde bozguncuların etkili olacağı düşüncesiyle böyle bir hüküm konulur. Ancak öbür tarafta halifenin gücü azaltıldı. Esasen halifelik bir din makamı da değil. Ama Osmanlı döneminin sonunda padişahlar kendilerine yeni bir güç kaynağı olarak onu kullandılar. Yoksa bildiğiniz gibi son peygamber olduğunu ilân etmiş yani onun yerine bir din lideri gerekmiyor. Ama aynı zamanda onun yerine bir devlet başkanı olması gerekiyor. Halife yani halef ondan sonraki anlamına gelen kişidir, kabineden seçiliyor bu şekilde devam ediyor. Oysa Osmanlı'nın zaten bir devlet düzeni devlet başkanı var. Halifeliği sırf orada bir otoriteyi çibanbaşını ortadan kaldırmak için 1517'de alıp getirilir. Hatta halife de getirmiyor. Halife belgeleri kanıtları da getiriliyor, İstanbul'da maaşa bağlanıyor. Halife zamanla zevke sefaya dalıyor, bu defa halifelik Osmanlı yönetiminin bünyesinde yer alıyor. Hâlbuki Şeyhülislâmlık diye Osmanlı yapısında zaten başka bir din makamı var. Böylece hatta üç baş neredeyse oluyor. Bu halifelik padişahlıkla birleşince iki makam sürüp geliyor. 1924'de hilâfetin kaldırılmasıyla ilgili yasa aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı diye bir makam getiriyor. Bu makamın görevi İslâm bir Türkiye'de laik rejimi korumak temel işlevi bu yani dine aykırı hareketlere meydan vermemek hatta bazı hukukçularımıza göre Diyanet İşleri Başkanlığı bir din kolluğudur laikliği koruyan bir kolluk gücüdür. Ama aynı zamanda İslâma ait bazı pratik hizmetlerin görülmesi de söz konusudur. İşte müftülükler kendisine bağlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu da madem Şeriye Vekaleti kaldırıldı. Yani dinsel eğitimin temsilcisi, dinsel yargının temsilcisi olan bakanlık kaldırıldı. O boşluğun eğitim açısından doldurulması gerekiyor. Nedir bu? İmam din görevlisi yetiştirme görevi Tevhid-i Tedrisat Kanunu bu görevi Milli Eğitim Bakanlığı'na veriyor. Zaten bunu verdikten sonra diğer medreselerin eski Şeriye Vekaletine bağlı kurumların yaşamasına da gerek kalmıyor, onların gerekçesi kalmıyor. Bu uzun uzun tartışılıyor o günlerde, çünkü açıkça medreseler mahalle mektepleri kapatılır diye yasada bir hüküm yok. Hasan Bey söyledi. Ama onun arka planında var bu. Şimdi aynı zamanda okullarda din dersleri de sürüyor. Hatta 1924 tarihli programlarda böyle Kuran-ı Kerim ayrı bir ders, din bilgisinin yanında epeyce ayrıntılı bir din dersleri

vardır. 1926 yılında Medenî Kanun kabul edilince onun bir maddesi çocukların din eğitimini yani rüşte ermemiş olanların din eğitimini aileye bırakır.

Bu Anayasadaki devlet dinine karşı bir düzenleme ama bu önemli bir adımdır. Örneğin aynı yıl hazırlanan müşteri ilkokul programında din dersleri din bilgisine dönüştürülür artık ayrı bir Kurân-ı Kerim, Kurân alfabeti gibi şeyler yoktur ve gerçek anlamda bir din kültürü dersidir. Hatta dahası var bu programda ibadet diliyle ilgili bir hüküm vardır. Yani der ki İslâmiyet sadece Arapların dini olmadığı için Türklerin Türkçe dua etmeleri daha geçerlidir, sevaptır. Buna benzer bir ifade vardır. O günlerde İstanbul'da Göztepe imamı Cemalettin Efendi hızını alamayıp Türkçe ezan okur ve Türkçe namaz kıldırır. Ortalık karışır. Valilik Diyanet İşleri Başkanlığına yazar, ne yapalım, diye. Rifat Hoca da ne yapacağını bilemediği için bu imamın görevine son verir. O zaman Milli Eğitim Bakanı olan Mustafa Necati Bey'de bu imamı liseye öğretmen olarak tayin eder. Medreseden yetişmiş önemli bir bilgidir. Bu çizgiyi izlerken Atatürk'ün yaklaşımını görmek gerekiyor. Çünkü en yakın arkadaşları bile kendisine ters düşmüştür, çoğu ters düşmek istemeyen de ters düşmüştür. Çünkü onun yaratıcı düşüncesi öngörüsü yoktur. Başımıza bir iş gelir ne güzel ülkeyi kurtarır ama daha fazla ortalığı karıştırmayalım din bildiği gibi gitsin. Ama Atatürk din adına pek çok şeyin o kılıfa sokularak rejime zarar verdiği kanısındadır ve gerçek anlamda din özgürlüğünden yanadır. Yani öyle olsun ki herkes dinini iyi öğrensin. Bunun bir gereği de anadilde Türkçe'de ibadettir. Dinle ilgili din adına kullanılan bir takım kıyafetler unvanlar vs.ler bunlar kaldırılmalıdır. Mesela soyadı bile yok bilmem ne Zadeoğulları bilmem ne hocazadeler gibi Soyadlar ve bunlar toplum üzerinde tahakküm kurabiliyorlar. Bunların kaldırılması söz konusudur. Yoksa dinin esasına özüne karşı herhangi bir şey yoktur. Fakat bu 1926 Medenî Kanunun yapılışından çıkarılışından sonra Talim Terbiye Kurulu bir iki yıl içerisinde bir karar aldı. Din derslerini ancak isteyen velilerin çocuklarına hafta sonunda Perşembe günüdür o zaman hafta sonu öğleden sonra yarım saat konferans ya da söyleşi biçiminde yapılacaktır diye böyle bir esneklik gelir. Ancak bu 1930'larda hem açılmış olan İmam Hatip Okulu hem İlahiyat Fakültesi kapanır, hem de din dersleri kalkar. Çoğu yerde kaldırıldı kapatıldı ifadesi kullanılır bu doğru değildir. Ne bu İlahiyat Fakültesi ne öbürleri kapatıldığına dair bir karar yoktur. Bunlar fiilen kapanıyorlar. Fiilen nasıl kapatıldı, bu hala tartışılan bir konudur. Öğrenci azaldı. Bu öğrenci azalması kendi başına tabii bir neden değildir. Tabii devlet doğrusu bu şaşkınlık içindedir ve Atatürk'te biraz yalnızdır bu konuda. Nasıl bir tavır almalı ki gerçekten din devlet yönetimi dersi bu siyasal erken müdahale olmasın, nasıl din görevlisi yetiştirelim ki hem rejime bağlı olsun hem dinin gereklerini yerine getiren halkı tatmin eden kişiler olsun, asıl sorun burada düğümleniyor. Bir arayış süreci söz konusudur. 1932 yılında Türkçe Kuran okuma çalışmaları ki bunların tümünde karar ve yapıcılık din adamlarındadır. Mustafa Kemal kendisi simgedir. Biraz evvel sözü edilen üç devrim yasasının iki tanesini önerisini verenler şeyhtir. Biri Şeyh Saffet Efendi, öbürü de Siirt Mebusu ve Urfa Mebusu Halil Hulki Efendi, bunlar medreseden yetişmiş gerçek bilginlerdir. Ama bu bilginler de ikili bir rejimin ikili bir eğitim sisteminin yeni devlet için zararlı olduğu kanısındadırlar ve bu yasaların çıktığı gün Adalet Bakanı olan Seyit Bey medreseden yetişmiş önemli bir bilgidir ve uzun uzun hilâfetin kaldırılması hakkında kanunun neden gerekli olduğuna dair konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal de hoca efendiden öğrenin ben ondan öğrendim diye karşı olan milletvekillerini uyarmıştır. Bu süreç tamamlanmadan birincisi Atatürk'ün hastalanması ve ölümü, ikincisi II. Dünya Savaşı'nı yenmesi ve Türkiye'nin bütünüyle bir siyasal bunalıma da sürüklenmiş olmasıdır. Bunlar kendi dışında olan gelişmelerdir. dolayısıyla Şeyh Sait Ayaklanması gibi Menemen Olayı gibi olaylar var. Bu duyarlılıkları da dikkate alarak

doğrusu biraz zaman kazanmak istenmiştir. Hala tabii aydınlanması gereken noktalar var. Savaşın bitiminden itibaren bu din eğitimi yeniden gündeme geldi.

O zaman ki tek parti tarafından bu konularda önlemler yumuşatmalar gündeme getirilmiştir. 1947 Kongresinde de bir komisyon oluşturularak neler yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu komisyon kararı daha sonra parti tarafından kabul edilmiş olan karar; birincisi okullara isteğe bağlı yeniden din dersi konulması, ikincisi de din görevlisi yetiştirecek okullar açılmasıdır. Din derslerinin konulması daha kolay bir süreçtir, din görevlisi yetiştirme işinde nasıl bir model söz konusudur? Bu arada imam yetiştirme görevinin artık Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınıp Diyanet İşlerine verilmesine dair öneriler vardır. Bu komisyondan iki kişi bir eski Başbakanlardan Nihat Erim ve Milli Eğitim Bakanı olan Tahsin Vanlıoğlu bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'na aktarılmasından yanadır. Ama büyük çoğunluğu irtica var kaygısındadır Milli Eğitim Bakanlığında okutulamazmış gibi. Sonuçta bir İmam Hatip Kursu açılır ortaokul mezunlarını kabul eden on aylık yedi yerde fakat bir taraftan artık çok partili rejime geçilmiştir. Din istismarcılığı başlamıştır. Bunlar eski bildiğimiz din görevlilerini yetiştiremez. Kurs ne olacak? Zaten ortaokulu bitirmiş birisine yeniden inanç aşılama onu buna yatkınlaştırmak o mümkün değildir, istismar söz konusudur. İkincisi İlahiyat Fakültesi 1949'da bu sefer Ankara Üniversitesi'nde yeniden açıldı. İşte 1951 yılında bu kurslar bu Hatip Kursları iki aşamalı İmam Hatip Okuluna çevrildi dört artı üç daha sonra ters oldu 70'de üç artı dört haline getirildi. Fakat bu da tatmin etmedi bazı çevreleri özellikle İlahiyat Fakültesi bu Batı'daki Teoloji Fakültesidir. Oysa bize inançlı adam lazımdır. Üstelik o batılı okulu mezun verdiğinde bunlar nasıl yüksek öğrenim görecek. Bir tür sisteme paralel bir önermedir. Yüksek İslâm Enstitüsü adıyla 1959'da bir de yüksek kısım açıldı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından. Apaçık Tevhid-i Tedrisat Kanununa aykırı yasal dayanağı olmayan bakanlık kararıyla açılmış okullardır. Bunlar 1982'den sonra İlahiyat Fakültesi olarak buraya bağlandı. 1982 Anayasası biliyorsunuz bir darbenin sonucundaki gelmiş bir anayasadır. Esaslı birkaç kambur getirdi. Onlardan birisi üniversitelere vurulan darbedir. Çünkü üniversite artık yüksek okul olarak tanımlanmıştır bu anayasadadır. İkincisi devletin başta gelen ödevleri arasında sayılan eski anayasadaki eğitim. Üçüncüsü asıl temelindeki insan haklarına dayalı saygılı devlete dönüşmüştür. Buna benzer gelişmeler ve 24 madde aşağı yukarı laikliği tanımlamaya çalışan madde eski anayasanın olumlu hükümlerini kabul ettikten sonra araya bir kambur sokar bir din kültürü ve ahlak öğretimi dersinin ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu olacağı hükmüdür. Her ne kadar burada kültür ahlak denildiyse de kaldı ki böyle bir dersin anayasal ders olmasına ne gerek vardır. Belki rejimle ilgili Atatürkçülük o bile doğru değil. Atatürk'te böyle bir şey istemiş değildir. Ama bir ders anayasal bir ders oluyor. Bunu tabii kimi saflığından, kimi iyi niyetinden, kimi de asıl amacına uygun olarak buraya konuldu. Şimdi bu kültür dersi sonra din eğitimi dersi oldu. İstediyi kadar anayasal hukukçuları anlatsınlar. Anayasal kendisi de bir gerekçesi diyor. Bu bir din aşılama dersi değil, sınıfta kalırsınız, az cevap verirseniz, notlarınız düşer ve bir üst öğrenim kurumuna gitme hakkınız da olumsuz yönde etkiler. Ne yapılabilir? Bir kere bu anayasa tabii değişinceye kadar yapılacak şeyler var. İkincisi anayasa değişikliği gerçek anlamda şuanda bunun iklimi yok yapılacak şeyler var. Yani bir anayasa değişirse bir kere Diyanet İşleri'nin yeniden formüle edilmesi söz konusudur. Bir diğeri de din eğitimi isteğe bağlı hale getirilmesi, 61 Anayasası'nda olduğu gibi ve daha önce uygulandığı gibi isteğe bağlı bırakılması hiç merak edilmesin yine büyük bir çoğunluğu istekli olacaktır. Ama en azından istenmeyen farklı inançta olanlar buna zorlanamayacaktır. Belki bunun da ilgili veyahut şuandaki durumla ilgili olan bu anayasadaki zorunlu din kültürü ve ahlak öğretimi dersinin notla değerlendirilmesi bir

anayasa hükmü değildir. Bir ders zorunluluğu olur ama o da değerlendirilmeyebilir. İşte o zaman kısmen o isteğe bağlı tasarlanacak yarar sağlanabilir.

Ama en önemlisi kimse dini inançlarına açıklamaya bundan ötürü not almaya zorlanamaz böyle bir olumlu sonucu olabilir. Bir de hem şimdi hem ilerde din bilgisi öğretmenlerinin Milli Eğitim Bakanlığı'nda değil, Diyanet İşleri'nde veya dinle ilgili yeni düzenlemeler yapılırsa din idaresiyle ilgili orada istihdam edilmeleri yani Milli Güvenlik dersinin hocası gibi gelip dersi verir çıkar gider. Bakanın müfettişi müsteşar, Talim Terbiye Kurulu üyesi olmaz kariyerini öbür örgütte alır. O şimdi de uygulanabilecek bir şeydir. Bir de tabii imam yetiştirme ödevinin mutlaka Milli Eğitim Bakanlığı'nın alması lazım, o zaman doğrudu ama şimdi yanlış. Bugün yine baktım çok yanlış bir sempozyum kararı alındı 2005 ve çok yanlış bir YÖK kararı çıktı. İlahiyat Fakültelerini ilköğretim din bilgisi öğretmenliği bölümleri, eğitim fakültelerine bağlandı ve böylece eğitim fakülteleri İlahiyat Fakültesi olma yoluna sokuldu. Bu apaçık görülüyor. Ben de haftada bir gün gittiğim fakültede onu görüyorum. Artık yavaş yavaş giyinme tarzları açığa vurulmaya başladı, cami, mescit istekleri başladı. Şimdi kesinlikle tıpkı Atatürk gibi ben de insanların dini inançlarının gereğini doyasıya yerine getirmelerinden yanayım. Bunun gerektirdiği eğitimi de almalarından yanayım. Ama yanlış bir Tevhid anlayışı Atatürk'ün hiç hedeflemediği onunla bunu boca ederiz, birleştiririz kaynaştırırız. Hayır, öyle olmuyor. Hep tam tersi oluyor. O nedenle ayrı mektepler kürşad edilir. Yani açılır hükmü vardır Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda. Ayrı mektep ifadesi kullanılmış ve sistemin içinde ayrık bir yere konmuştur.

Prof. Dr. Halil İbrahim Ülker: Eğitimde sosyal grup içeriğini nasıl doldurursanız onu o enstrümana göre kullanırsınız. Auguste Comte diye bir düşünür var biliyorsunuz. Diyor ki: İnsanlık üç aşamadan geçmiştir; teolojik, metafizik ve pozitivist aşama. Cumhuriyetle biz bunları ardı ardına yaşatarak yetiştireceğimiz vatandaş tipini pozitivist laik olarak tanımladık. Tabii ki inancı olacak, tabii ki ibadet edecek ama hocamın çok da güzel ifade ettiği gibi siyasal iktidarın kaynağı gökten yere indirildi. Egemenlik ulusa ait olacak, eğer bunlar yapılmıyorsa ne olurdu? Siyasi tarihte çok örnekleri var Endonezya ısrarla diyor ki bize de iş verin, Hollanda diyor ki tabii, alın e tabanına göre logaritma ciltlerini ezberleyin. Düşünebiliyor musunuz, bu eğitimi kendi elimize almasaydık sizlere neler öğretilirdi, nelerle eğitilecektiniz. Mesela Afrika'da yıllarca siyah ırkın ileri derecede aşağılık bir ırk olduğu okutuldu. Tarih kitaplarında Fransa'nın Kuzey Afrika'da haklı olduğu öğretilirdi. O nedenle iyi ki de bu tevhid-i tedrisat ile ilgili düzenlemeler yapılmış, iyi ki Cumhuriyet'in içindeyiz

SORULAR

Sinan Büyükhatipoğlu, İnşaat Fakültesi: Tevhid-i tedrisatla ve din konularına temas ettiniz ama ben başka bir noktaya parmak basmak istiyorum. Üniversitelerde yabancı dille eğitim konusunu dile getirmek istiyorum. Bu tevhid-i tedrisat kanununa uygun mu? Anayasaya aykırı değil mi? İkinci sorum da şu; biliyorsunuz kimya dalında dünyanın en genç profesörü var Oktay Sinanoğlu, yabancı dille eğitim Atatürk Devrimi'ne yapılmış en büyük ihanettir diyor. Bu sözü bu hoca niye söylemiştir sizden öğrenmek istiyorum.

Hasan Ünder: Tevhid-i tedrisatta öğretim dili İngilizce olmayacak diye bir ifade yok, olacak diye de bir şey yok. Söylediği şey şu; mevcut vatandaşlar arasında duygu ve düşünce birliğini yaratmak. Bu şunu da getirebilir herkes sıfırdan aynı eğitimi görecektir yani baştan sona tıpatıp aynı eğitimi görecektir. Buraya gelmeden önce John Dewey'in

raporundan söz ettik 1924 yılında; birlikte bir örneği birbirine karıştırmamak lazım yani uniformity ile unity birbirine karıştırmayalım. Tevhid-i tedrisat çeşitliliğe izin veren bir yasa ama bu çeşitlilik yönetilebilir bir durumda olacak. Tıpatıp birbirinin kopyası insanlar, fabrikasyon insan yetiştirmeyi amaçlamıyor. Türkiye’de çok eskiden buyana yabancı dile eğitim veren okullar var. Çekici toplumun elit kesimleri için hali vakti yerinde olan kesimler için çekici. Pek çok paşa çocuğunun yani Cumhuriyet’i kuran kuşağın pek çok çocuğu mesela Altemur Kılıç vardır; Amerika’da Robert Koleji’nde okumuştur, Ecevitler v.s. Eskiden yabancı dili öğrenmek istemiyorlardı. Ahmet Cevdet Paşa anılarında anlatır ulema arasında pek makbul sayılmıyordu. Gizli gizli Fransızca öğreniyordum. Yabancı dil öğrenmek mekruh bir şey sayılıyordu. Onu Türkiye’deki Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gayri müslimlere havale ediyorlardı, fakat Batı uygarlığı cazibe merkezi olunca bu uygarlığın yaşam tarzına sahip olanlar daha elit bir konuma yükseliyorlardı. Bizim toplumumuzda yabancı dille eğitim yapan okullara gitmek sınıf atlama imkanı sağlıyor, yabancı dil biliyor diye. Bütün bunları söylerken yabancı dile karşı bir antipati yaratmayı asla ve asla amaçlamıyorum. Benim dikkatimi çeken tevhid-i tedrisata aykırı mı, yani bir grup yabancı duygu düşünce birliği ile oluyor tabii. Bu sınıfsal farklılık da zaten bu düşünce birliğini önemli ölçüde erozyona uğratan bir şeydir. Herkesin bir yabancı dil bilmesi gerekiyor. Buna pratik olarak bakacak olursak Türkiye’de hakikaten kaynak sıkıntısıyla karşılaşılıyor, internete baktığımız zaman -sizde ebrary vardır herhalde- kütüphanelere dergilere abonesinizdir, herhangi konuda oldukça bol miktarda kaynak var. Çok geniş bir tercüme bürosu Hasan Ali Yücel zamanında yapılmış bu, beyaz klasikler denilen klasikler var geniş tercüme büroları oluşturulabilir, binlerce personel çalıştıran makaleleri, kitapları düzgün bir biçimde çevirebilir, bu yapılmayacak bir şey değil bence. Yabancı dille eğitimde şu oluyor; ne kadar çalışırsan çalış şunun gibi oluyor; 120 km gideceğin bir yolu 50 km-60 km ile gidiyorsun Türkçe’de bir şeyi okuyup geçiyorsunuz, diğerinde süratli olmuyor. Daha çocukluğundan beri yabancı dille eğitim öğretim gören kişiler var.

Sinan Büyükhatipoğlu İnşaat Fakültesi: İngilizce de tam öğrenilmiyor. Mesela derslerde görüyoruz, bu doğrunun eğimi artı mı eksi mi diyeceğine bu line’nın slope’ u pozitif mi negatif mi gibi saçma sapan cümleler oluyor. Bu bence saçma.

Hasan Ünder: Bir şey daha eklemek istiyorum. Oktay Sinanoğlu hocamızın kitaplarını okuyoruz. Oktay Sinanoğlu görmüş olduğu eğitimi görmeseydi acaba bugün biz onu dinler miydik? Oktay Sinanoğlu biliyorsunuz İtalya’da doğuyor 5,6 yaşına kadar da İtalya’da kalıyor. 5,6 yaşına kadar da Türkçeyi bilmiyor. Türkiye’ye geldikten sonra Türkçe öğreniyor ve TED Koleji’nde okuyor. TED Koleji de biliyorsunuz şu amaçla açtıyor; üç tane kız öğrenci Hıristiyan oluyor bunun üzerine basında tantana oluyor. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin de İttihat mektepleri vardır. Çocuklarımız yabancı okullarda dil öğrenmek kaliteli eğitim almak için yöneliyorlar ama kimlik kaybına erozyonuna uğruyor. Biz iyi dil öğretelim kaliteli eğitim verelim, onlarla rekabet edebilir durumda olalım diyorlar. Bilmiyorum açıkça ifade edilmiyor.

Dr. Niyazi Altunya: Yasaya aykırı değil de daha çok siyasal kararlarla ilgili.

Soru: Eğitimde de resmi dilin Türkçe olması gerekmiyor mu?

Dr. Niyazi Altunya: Tamam ama bu işin gereğine bağlı. Diploması eğitimi veriyorsanız ben iddialı değilim. Mütercim tercüman yetiştiriyorsanız, Türkçe ile

yapamazsınız bunu. Hasan Bey de söyledi dili iyi öğrenmek gerekiyor o kesin. Tevhid-i tedrisat kanununun birinci maddesini bir anımsayalım; “Türkiye dâhilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur”. Bütün bilim ve eğitim kurumları M.E.B 'na bağlanmıştır. Ancak bu hedef değildir, çünkü gerçekçi değildir. Şeriye vekâletini kaldırabilmek için böyle bir şeye ihtiyaç var. İkincisi kıyamet kadar çeşitli okullar var burada aslında kastedilen denetim ve gözetimdir. Bunu işletirseniz üniversite M.E.B.'na bağlı kalacak nitekim öyleydi 25'te daha sonra özelleşti o zaman bir TÜBA, TÜBİTAK olsaydı onu da M.E.B.'na bağlı yapmanız gerekiyor. Bu yasadan on gün sonra falan çıkan bir yasa hatırlıyorum, tarım orta mekteplerin açılması o da Tarım Bakanlığı'na bağlı. Bu sorunu 1926 tarihinde teşkilat kanunu çözüyor. Hiçbir mektep okul M.E.B.'nin denetimi dışında açılmaz. Bu denetim hakkıdır, bugünkü M.E. temel kanununda da yer almıştır. Çünkü öbürü pratikti sağlık memuru yetiştireceksiniz M.E.B, demiryolu mühendisi yetiştireceksiniz M.E.B . Bu gerçekçi olmamış zaten kısa zamanda yer yer gitmiştir. Ama orada hedefe ulaşılmış askeri okullar, orta okullar geri verilmiş. Bugün ben hala rastlıyorum, 2. bir ilahiyat fakültesi açmak tevhid-i tedrisat kanununa aykırıdır, öyle değil aslında bu üniversiteler yasasında yasadır. Devrim yasaları tarihsel misyonları nedeniyle onlara değer biçmişiz anayasanın 174. maddesi de onları koruyor ama öbür yasa hukuk bakımından ondan değersizdir anlamına gelmiyor hele hele özel bir yasa ise bir alanla ilgili bir yasa odur. Esas korunmak istenen onun ruhudur. Burada belki sizin sorduğunuz tam bağımsızlık ilkesidir. Yani siyasi karar gerektiren.

Soru: Günümüzde eğitim ve öğretimde dini bir cemaat çok etkin, okullar kuruyorlar, dersane kuruyorlar, bu okulları ve kurumları laiklik çerçevesinde gösteriyorlar ama öyle olmadığını burada bütün arkadaşlarım biliyorlar. Bu kurumların üst katları hep medrese tarzında kuruluyor ve orada kendi saydıkları büyüklerinin bilgilerini vermeye çalışıyorlar bu ne kadar doğru ne kadar yanlış herkese göre tartışılır. Hocam siz şöyle bir şey söylediniz; Maarif Vekâleti laiklerin elinde kalacak buna katılmıyorum dediniz. Bununla bir bağlantısı var mı? Bunu biraz açarsanız sevinirim hocam.

Hasan Ünder: Sivil alanda ilk defa rüştiyeler açılıyor. Mekatib-i Rüştiye Nezareti kuruluyor. Kuruluşunun amacı bu rüştiyeleri mollaların etkisinden kurtarmak. Sıbyan mektepleri onların denetiminde vakıflara bağlı genellikle, dolayısıyla batı tarzında açılan okulların yönetimi laik grubun elinde bunun soy ağacı da Vekaleti Rüştiye Nezareti ile başlıyor daha sonra Vekaleti Umumiye Nezareti, Maarif Nezareti diye böyle gidiyor. Bizim 3 Mart'ta kaldırılan Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti öteki soy ağacının kesilmesi geleneksel okulları bünyesinde barındıran laik zihniyeti temsil eden bakanlığın tek kalması anlamına geliyor. Cemaat okullarına gelince; Ziya Gökalp'ın Tevhid-i Tedrisat kanunu ile ilgili tartışılan o konuları biz maarif vekaletine devredersek bu laik eğitimin mollaların zihniyetinden kurtarırız gibi bir anlayış var. Fakat demokrasi öyle bir şey ki maarif vekaletine bu zihniyetin gelmesini de engelleyemiyor. O okullara gelince dediğiniz gibi imam hatiplerle ilgili bir araştırma yapılmış 28 Şubat 1997'den önce El sıkışma konumunda, kadın erkek ilişkilerinde Avrupa Birliği konusunda, yönetim konusunda oldukça farklı tutumları, düşünceleri var, inançları var. Pratikte bakarsak tevhid-i tedrisat ilkesine aykırı bir durum. Ama kanıtlamıyorsun, cemaat evlerinde eğitim yapıyor.

Öğrenci: Hocam tek cevabı bu olsa keşke M.E.'in izin verdiği okullarda bu tür işleri yapıyorlar. M.E. izin vermiş ortaöğretimi kurmuşsunuz, üst katına öyle bir şey yapmışsınız ki...

Hasan Ünder: Biliyorsunuz ki Atatürk köşesi var. Bu işin sosyo-ekonomik temelleri var. Türkiye'nin dinsel alt yapısında etkili bir işlev. Bunun çözümü sosyo-ekonomik bir çözüm. Bu grupların içine katılanlar çok dindar oldukları için falan da katılmıyorlar. Menfaat ilişkisi oluşmuş. Genel Kurmay Başkanı da ifade etti sosyal devlet ilkesinin zayıflaması bu cemaat kurumlarının artmasına yol açtı. Hakikaten gariban insanlara kucak açan onlara yardımcı olacak hiçbir şey yok. O tür insanlar genelde mafyaya sığınıyorlar, ben hep şaşırımdır Türkiye' de tarikatların daha çok etkili olabileceğini düşünüyorum, mafyanın daha çok güçlü olabileceğini düşünüyorum. Çünkü Türkiye'de çaresiz pek çok insan var. Bunları önlemenin yolu herkese uygun yurtlar, uygun eğitim imkanları vermek. Orada bulunan çocuklar da çoğu memnun değil, ben bazıları ile konuşuyorum kimisi kendini kurtarmış ama onlar olmasaydı ben okuyamazdım da diyorlar.

Soru: Niyazi hocam şöyle bir ifade geçti, devlet ve din ilişkisinde laikleşme projesiyle ilgili; eğer din bireyin özel alanına müdahale ederse devlette dine müdahale etmek zorunda kalır. Ben de şunu soracağım devlet bireyin özel alanına müdahale ederse o zaman biz devlete karşı baş mı kaldıracağız?

Dr. Niyazi Altunya: Devletin doğuşunu bilirsiniz. Devlet toplumdaki çekişmeleri çözmek için var olmuş tabii dışa karşı toplumu korumak için de ama bu toplum içinde adaleti sağlamak gibi büyük bir görevi var bunu yapabilmesi kendisini var edecek. Kuşkusuz temelde birey var. Ama öbür bireyin hakkını korumak için müdahale hakkı olacak. Mesela ben laiklik tanımlarını enteresan görüyorum. Laik hiçbir devletin dine karışmaması hepsine eşit mesafede kalması. Şimdi birisi kalkıyor din adına öbürünü kıştır kıştır kesiyor. Yani şimdi dine aynı mesafeden mi davranacağız?

Öğrenci: Laiklik adına, başka şeyler adına da yapılıyor bunlar. Ben açıkçası devlete karşı soru işareti ile bakıyorum, çünkü temel hak ve örgütlerin çiğnendiği zaman aklımın önü kapandığı zaman dinle ilgili bir şey olduğu zaman, hepimiz tepkisel yaklaşabiliyoruz ama devletle ilgili bu güne kadar bir çok fikir adamı ülkenin içinden kaçmak zorunda kaldı, bir fiil göçmek zorunda kaldı. Bir bireye sorduğunuz zaman hedefin ne, devlete iyi bir evlat olacağım, devlete iyi bir insan yetiştireceğim. Bence bunun yerine daha kapsamlı hizmet etme vazifesi olabilir. Ben buna karşı çıkıyorum. Sanki devlet kutsal bir kurummuş gibi, hayır devlet refah ve huzuru temin etmekle görevli. Ben böyle düşünüyorum o yüzden devlete ilgili durumlara soru işaretiyle bakıyorum.

Dr. Niyazi Altunya: Aslında sana katılıyorum. Elbette devletin ortaya çıkış amacı da o. Ama şöyle Türkiye Devleti' nin kuruluşunda yanlışlık yok yani bireye bakışında. Son aylarda Nutuk'u tekrar okudum, çok önceden bize 11 yaşında verildi okulda Nutuk ama tabii o zaman okuyamazdık onu. Bir yanlışlık yok üstelik kendini yenileyen bir devlet yapısı var. Biraz evvel ki değindiğimiz kendini laikleştirme konusunda halkın özgürlüğü sağlamak var. Mustafa Kemal' in iki defa demokrasi denemesi var. Örneğin ikisi de başarısızlıkla sonuçlandı. Bu onun zorbalığına bağlandı. Serbest kapatan partiyi kuranlardır onun kurulmasına katkısı olan kız kardeşini oraya üye olmaya özendiren ve dünyada benim bildiğim parlamentoda seçilmiş tek başkomutan. Anlaşıyor ki gerçekten insan için bir düzen ama insan aklını kullandığı insan özgür aklın sandıktan çıktığı bir demokrasi istiyor. Bu iktidarları yöneten veya devletin kuruluş felsefesini temsil ediyor, anlamında alamayız, bu dediğiniz sıkıntıları

belki bizler daha fazla yaşadık daha çok hedef olduk ama bu devletin yokluğunun olması demek değil. Yanlış yönetiliyoruz zaman zaman özgürlüklerimiz kısıtlanıyor. Özellikle biz eğitimle uğraşıyoruz, eğitimin en temel işlevi insan aklını özgürleştirmektir dediğiniz ulusal değerleri yerel değerleri verirken evrensel değerleri de kazandırmak yani dünyadaki insanların ortak değerleri, ama bunu küresel emperyalizmin emrine insan yetiştirmek anlamında söylemiyorum. Gerçekten evrensel değerlere değer veren onu öğreten eğitim istiyoruz.

Prof. Dr. Halil İbrahim Ülker: Çoğulcu toplum üniforma giymiş birbirinin kopyası değil. Bir ortak paydada birleşir ama farklı etnik köken inanç, davranış kalıpları yaşam tarzları olan insanları bir arada yaşatacağız. Burada önemli olan devletin tarafsız olmasıdır. İnsanların birinci görevi kendini korumak, toplumu yeniden üretmek için, ikinci görevi dışarıdan gelen tehlikelere karşı toplumu korumak üçüncüsü içerideki insanların birbirine istismarını korumak; burada konu din olur, ekonomik olur, siyasi olur, başka bir şey olur ama herkes yaşayacak, çoğulcu toplum. Tabii ki söylediğiniz şey devletin niteliği ile ilgili devlet MOBAK tek kişi, oligarşik bir grup mülk devleti, hukuk devleti, sosyo-hukuk devleti, minimal devlet. Tarihte de birçok farklı isimle anılan devlet var. Eğer vatandaşa zulüm etmek için varsa yani faşist devlet görüntüsü emperyal amaçlı devlet diyoruz devletin niteliği orada çok önemli tarafsız koruyucu daha çok vatandaşın önünü açan onu bireysel ve toplumsal refahtan kendini sorumlu tutan onu mutlu etmeye çalışan bir devlet kastediyor teorik olarak.

Soru: Bugün öyle okullar var ki Ankara Türkiye'nin başkenti gibi bir şehirde sadece kızların ayrı, erkeklerin ayrı yerlerde ders gördüğü bu tevhid-i tedrisatla çelişiyor mu?

Prof. Dr. Halil İbrahim Ülker: Cumhuriyetteki eğitim ilkelerine bakarsak karma eğitim var cinsiyeti esas alan bir ayırım çağdaş değil. Biraz önce hocam fotoğraflarla çok güzel örnekledi onu yani önce 46 kromozom olması önemli, insan, ondan sonra saç uzun, eteği kısa gibi insan alemi üzerinde fazla durursanız başka toplumsal patolojiler çıkıyor. Tabii ki ayrı istismar edilecek bir konu araya perde gerip insanları birbirinden uzak tutmak bence hiç de gerçekçi değil. Bu bir tören boyunca oluyor ancak. Real dünyada hanımlarda sosyal görevde bulunan toplumsal rol davranışları üstlenmiş hatta erkeklerden daha fazla toplumun içinde olması çocuk yetiştirdikleri için daha çok eğitilmesi gereken kesim. Hanımların böyle bir eğitim almasına gerek yok onları ayrı tutalım saklayalım dersek bunun sonu Afganistan'a gider, hiç de hoş değil.

Niyazi Altunya: Biz bazen kendi ülkemize, toplumumuza, rejimimize kıydık. 85 yılı geriye sarma imkanı olsa. Ortadoğu'da yaşayan müslüman ağırlıklı olan bir ülkeyiz. Hala eski Osmanlı eyaletlerinde bugün bile kol keserek, kafa keserek ceza verilen toplumlar var. Kadınların durumlarını biliyorsunuz, bizim zaten üzüntümüz onlara benzemeye çalışmak, hatta onların yanında mahcup olacak kadar kötü giyinmek. Türk toplumu karma eğitime birçok batılı eğitimden önce geçti. Geçenlerde yine bir kitap karıştırırken sonuç çıkardım; 30' lardan önce yurt dışına gönderilen burslu öğrenciler cumhuriyetin en büyük başarılarından biridir, ve her liseye kontenjan verir. Ankara' da ne kadar oranda gidiyorsa, Tunceli'de de o kadar gidebilir. Böyle bir sistem düşünün giden öğrenciler içinde kızların epeyce yekûn tuttuğu görülüyor ve gittikleri üniversitelerde zenci gibi kalıyorlar. Çünkü orada kız öğrenci o yıllarda çok az. Türk üniversitesi 1921'de karma oldu. Kız üniversitesi ayrıydı, kızlar erkek sınıflarını işgal ederek karma eğitime geçtiler ve rektör istifa etti. İlkokullarda zaten

mahalle mekteplerinde karmaydı. 24'te tüm ilkokullara, 27'de ortaokullarda, 30'da liselerde karma eğitime geçildi. Bu arada arızalarda kaldı. Mesela bizim köy enstitülerimiz karmaydı ama sanat enstitülerinde kız öğrenciler ayırdı hatta bunlara öğretmen yetiştiren kurumlar Tonguç ve Rüştü Uzel farkı da odur, bir türlü karma olamadılar. Bugün karma oldu ama bakanlıkta hala genel müdürlükler kız teknik, erkek teknik diye böylece sürüyor. Bütün bunlara rağmen Türkiye toplam olarak birçok batı ülkesinden önce karma eğitime geçti. Ne derlerse desinler bugün imamhatiplerde bile sınırlı ölçüde karma, hiç değilse aynı sınıflarda okuyorlar. Buna karşılık Amerikan kolejleri, şimdi bilmiyorum Türkiye'de açılan kolejler karma değil kız koleji, erkek koleji Fransa' da 60'lara kadar liselerde karma eğitim yoktu Türkiye çoktan geçmişti 30'da geçmişti. Ayrı kız okulları vardı bir de tabii sadece kızlara ait, erkeklere ait meslek gerektirebiliyor, azaldı ama yine de bulunabiliyor o açıdan öyle bir gereklilik varsa olabilir. Sizin kastınız belki o değil, bazen böyle ayrı sınıflara sokarak vs. öylede olsa olsun hiç değilse Arap ülkelerinden ilerideyiz.

Hasan Ünder: 1859'da kızların Sıbyan Mektebi üzerine gidebileceği ilk Cevri Kalfa Rüştüyesi açılıyor. Açılıyor ama ilkokul aşamasını geçmiş ergenlik dönemine de giriyor çocuklar. O sırada daha önce de okuyan bayan yok bu okullarda nasıl öğretmen oluyor. Azınlıklarda okuyanlar var biraz onlardan getiriyorlar ve öteki öğretmenlerin erkek olması lazım şimdi ateşle barut var, erkek öğretmen istihdam ettirmek durumunda kalıyorlar. Erkekler arasından çok yaşlı olanları ve çirkin olanları seçiyorlar mubassır gözetiminde sınıfın bir köşesinde o duruyor tabii. Arkadaşımız söylediği şey var Taliban'dan söz etti. Bu din öyle bir şey ki dinsizliği de savunmuyorum. Toplum için hakikaten lüzumlu moral kaynağı oluyor, ama biraz zorladığınız zaman da tam belirli bir yorumuna girdiğiniz zaman da önce kızlarla erkek okullarını ayırıyorsunuz, arkasından otobüsleri ayırıyorsunuz, evlerin köşelerini haremlik selamlık evin mimarisi değişiyor sonunda kadınlar kafes altına konmaya başlıyor. Arabistan' da kraliçenin birisi ben de ülkemde araba sürmek istiyorum diye söylüyor. Bu durumlarda hakikaten Atatürk'e Cumhuriyeti kuran kuşağa bir kez daha teşekkür etmek gerekiyor. Tevhid-i tedrisatla ilişkisine gelecek olursak kadın ve erkek arasında duygu düşünce farkı biyolojik şeyler kaynaklanabilir. Yine ortak arkadaşlık etmeleri durumu ortak biçimde tanımaları tevhid-i tedrisatın gereği Celal Bayer bunu da karma eğitimde tevhid-i tedrisat yasası içinde sayıyor. Tevhid-i tedrisat ile karıştırılıyor benim bildiğim imamhatip de ayrılıyor şimdi özel okullarda da muhtemelen ayrılıyordur.